

До спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61000

ВІДГУК

**офіційного опонента кандидата юридичних наук, доцента, доцента
кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «Ужгородський
національний університет» Менджул Марії Василівни на дисертацію
Байрачної Марини Ігорівни «Права та обов'язки подружжя за Сімейним
кодексом України», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю – 081 «Право»**

Євроінтеграційний шлях розвитку України зумовив процеси європеїзації приватного права загалом, і сімейного права зокрема. Суттєві зміни протягом останнього десятиліття у сімейному законодавстві держав-членів ЄС, підходах до розуміння права на сімейне життя у практиці ЄСПЛ стали результатом зміни суспільного ставлення до фактичних шлюбних відносин, виховання дітей поза рамками традиційного шлюбу, а також визнання партнерств. Враховуючи глобалізаційні процеси, трансформація цінностей на теренах Європи та інших державах світу не оминула Україну і, як наслідок, все більше молоді вважає допустимими фактичні шлюбні відносини, значна частка надає їм перевагу у порівнянні з традиційним шлюбом. Саме з метою належної охорони шлюбу як основної форми сімейних відносин та забезпечення найкращих умов для виховання дітей, перед юридичною наукою постала низка актуальних проблем, вирішення яких можливе шляхом системного дослідження прав та обов'язків подружжя.

Комплексне дослідження прав та обов'язків подружжя на сучасному етапі розвитку сімейного законодавства вимагає порівняльного аналізу їх

співвідношення із правами та обов'язками осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

Проблема визначення особливостей прав та обов'язків подружжя із врахуванням сучасних тенденцій розвитку сімейних відносин залишається малодослідженою. Адже останнім часом найбільш пильна увага приділялася питанням принципів та юридичних фактів у сімейному праві, дослідженню майнових відносин подружжя, здійсненню та захисту особистих та майнових прав батьків та дітей, договірному регулюванню сімейних відносин, а також різним формам влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

Про актуальність обраної теми дослідження свідчить також те, що проаналізовані проблеми належить до числа пріоритетних у галузі сімейного права. Зміст та основні положення роботи відповідають основним завданням здійснення реформування сімейного права з метою наближення сімейного законодавства України до законодавства ЄС. Обрана тема дисертаційного дослідження є актуальною також і в частині розробки рекомендацій щодо вдосконалення Сімейного кодексу України.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані у дисертації підтверджена теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом наукових праць, сімейного законодавства та практики його застосування.

Насамперед слід відмітити чітко та правильно визначення автором об'єкта та предмета дослідження, що дозволило дисертантці сформулювати цілісну наукову ідею, обґрунтовано довести власні ідеї та пропозиції. Метою роботи є дослідження правової природи прав та обов'язків подружжя, визначення їх місця у структурі правових зв'язків, що становлять зміст сімейних правовідносин, а також специфіки їх взаємодії з іншими правовими засобами, які визначають дієвість механізму правового регулювання сімейних відносин. Вказану мету вдалося досягти шляхом вирішення таких завдань: визначення генези становлення, розвитку сім'ї як правої категорії; з'ясування функцій сім'ї; визначення спільних та відмінних рис категорій

«шлюб» та «фактичні шлюбні відносини»; виокремлення видів прав та обов'язків подружжя; розкриття прав та обов'язків подружжя в окремих видах договорів; визначення особливостей співвідношення майнових прав та обов'язків подружжя та осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах; узагальнення особливостей виконання майнових обов'язків подружжя та відповідальності за їх невиконання.

Проблеми, які розглядаються в дисертації, розглянуті на досить високому методологічному рівні, що в значній мірі зумовлено також і досліджуваною джерельною базою. Зокрема, Байрачною М.І. було проаналізовано значний обсяг вітчизняних та зарубіжних науково-теоретичних, монографічних робіт, вивчено періодичну літературу, досліджено не тільки національне законодавство, але і практику його застосування. Вказане дозволило дисертантці досягти високого ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій.

Крім того, під час дослідження було системно застосовано загальнофілософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання. Зокрема, дисертація базується на історико-правовому, структурно-функціональному, порівняльно-правовому, ретроспективному та перспективному методах, а також методах аналізу і синтезу. Вказані методи застосовано у взаємозв'язку, що дозволило досягти поставленої мети й завдань дослідження, отримати обґрунтовані висновки, запропонувати пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України.

Структура дисертації добре продумана і відповідає поставленим завданням дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, 3 розділів, 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (налічує 290 найменувань, що розміщені на 29 сторінках) та додатку. Загальний обсяг дисертації складає 181 сторінку.

У першому розділі розкриваються теоретико-правові засади подружніх відносин, зокрема проаналізовано історичний розвиток правових поглядів та концепцій щодо сім'ї (біологізаторський, еволюціоністський,

системний, функціональний, конфліктний, інтеракціоністський підходи), її ознак та функції, а також розкрито підстави виникнення прав та обов'язків подружжя, розмежовано поняття «шлюб» та «фактичні шлюбні відносини», виокремлено їх спільні та відмінні риси. Другий розділ роботи присвячено характеристиці видів прав та обов'язків подружжя. З цією метою здійснено загальну характеристику нормативно-правового регулювання прав та обов'язків подружжя, проаналізовано відмінності між особистими немайновими правами в сімейному праві та особистими немайновими правами у цивільному праві, здійснено поділ особистих немайнових прав подружжя на основні та факультативні, досліджено майнові права та обов'язки подружжя. У третьому розділі проаналізовано права та обов'язки подружжя, що виникають з окремих видів договорів. При цьому особливу увагу авторка приділяє аналізу шлюбного договору як підстави виникнення у подружжя прав та обов'язків майнового характеру, а також договору подружжя про надання утримання. У висновках за результатами дослідження сформульовано низку положень теоретико-методологічного характеру, а також пропозицій і рекомендацій, що мають вагомe значення для вдосконалення правових засад регулювання прав та обов'язків подружжя.

Таким чином, структура дослідження є логічною, розділи та підрозділи є взаємопов'язаними. Вибрана структура дисертації дозволила здобувачці показати глибинні знання у сфері сімейно-правового та цивільно-правового регулювання відносин між подружжям. При розподілі розділів основного тексту на підрозділи авторка дотрималася вимог пропорційності. Дисертантка послідовно виклала матеріал, в основному правильно, співвідносячи загальнотеоретичні та практичні питання, сформулювала наукові висновки та запропонувала пропозиції до зміни чинного законодавства України.

Слід також відзначити, що робота виконана з дотриманням наукового стилю, відзначається логічністю, послідовністю та ясністю думок авторки. Окремі доволі складні теоретичні положення дисертації сформульовані

зрозуміло. Загалом, авторці вдалося розв'язати цікаву дискусію, використавши при цьому широкий спектр вітчизняних науково-теоретичних та монографічних робіт у сфері сімейного та цивільного права, що засвідчує глибинний аналіз піднятої в роботі проблеми.

Достовірність та теоретична обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані авторкою, зумовлені вірно поставленою метою та завданнями дослідження, а також структурою роботи та логікою викладеного матеріалу.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що за змістом ряд розглянутих питань досліджені вперше у взаємозв'язку із трансформацією сімейних цінностей на сучасному етапі розвитку суспільства, а також з урахуванням положень чинного сімейного законодавства та правозастосовної практики. У результаті здійсненого дослідження сформульовано низку наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачкою.

У роботі враховані положення як національного, так і зарубіжного законодавства, піддано аналізу теоретичний та практичний матеріал, що стосується тематики роботи. Це дозволило по новому підійти до дослідження значного кола проблем у сфері відносин подружжя.

Більшість положень і висновків, винесених авторкою на захист, є новими або містять значну частку новизни. Зокрема, здобувачка вірно визначила, що особисті немайнові права подружжя можна охарактеризувати як «суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані, що мають нематеріальний, тривалий характер, які виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу». Обґрунтованим є положення, що під майновим правом подружжя слід розуміти врегульовану нормами цивільного та сімейного законодавства міру

можливої поведінки між подружжям щодо майна, набутого за час перебування у шлюбі (спільного майна), а також майна набутого до шлюбу, в період шлюбу за договором дарування або в порядку спадкування (роздільного майна). Під майновими обов'язками подружжя здобувачка пропонує розуміти врегульовані нормами цивільного та сімейного законодавства міру необхідної, належної поведінки подружжя, з приводу майна, набутого за час перебування у шлюбі (спільного майна), а також майна набутого до шлюбу, в період шлюбу за договором дарування або в порядку спадкування (роздільного майна). Обґрунтованим є висновок, що майнові обов'язки у подружжя виникають не тільки щодо їх спільної сумісної власності, а й щодо особистої приватної власності одного із них.

Слід відзначити запропоновану авторкою класифікацію особистих немайнових прав подружжя на основні та факультативні. До основних здобувачка пропонує відносити особисті немайнові права, що здійснюються подружжям, які визначені в законі та характерні для всіх подружніх пар (у тому числі право на вільний вибір кожним з подружжя роду занять і професій; право на вільний вибір місця проживання; право на спільне вирішення питань щодо сімейного життя; право на вибір прізвища при укладенні та розірванні шлюбу тощо). Під факультативними запропоновано розуміти особисті немайнові права, які подружжя може здійснювати при певних, необхідних життєвих обставинах (наприклад, право на сурогатне материнство, на проведення екстракорпорального запліднення і перенесення ембріона (ембріонів) з використанням сперми чоловіка (донора) тощо).

Дисертанткою також було удосконалено наукові положення про те, що стягнення аліментів у примусовому порядку не є відповідальністю, а є виконанням основного обов'язку в примусовому порядку. Обґрунтовано, що відповідальність у сімейному праві має місце тоді, коли на боржника (правопорушника – платника аліментів) покладено додатковий обов'язок зі сплати неустойки за час прострочення виконання аліментного зобов'язання, а у виключних випадках, й позбавлення батьківських прав.

Досить переконливими видаються аргументи авторки щодо необхідності законодавчого врегулювання визначення мінімального та максимального розміру надання утримання одному із подружжя. Заслуговує на увагу пропозиція визначити мінімальний розмір надання утримання одному із подружжя не менш одного прожиткового мінімуму, а щодо максимального розміру надання утримання, то його запропоновано розраховувати залежно від можливостей надання такого утримання в більшому розмірі та необхідності та доведеності збільшеного розміру утримання особою, яка потребує такого утримання.

Дисертанткою удосконалено дефініцію поняття договору про надання утримання, зокрема запропоновано його визначити як домовленість двох осіб (подружжя або осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах) щодо надання утримання одному з них, у разі виникнення підстав передбачених законом або договором, і з визначенням розміру, порядку, строку та інших умов надання утримання.

Крім того, дістали подальший розвиток теоретичні положення, що моментом виникнення майнових прав на заробітну плату та інші доходи отримані одним із подружжя, щодо яких, відповідно до положень СК України, у подружжя виникає спільна сумісна власність, є факт їх фактичного отримання.

Отже, викладене вище дає підстави стверджувати, що у дисертаційному дослідженні сформульовано ряд положень та висновків, яким притаманна наукова новизна. У висновках дисертації на основі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних учених, положень Сімейного кодексу України та практики його застосування, розв'язано важливе наукове завдання, що полягає у визначенні теоретичних та правових засад відносин подружжя та здійснення ними особистих немайнових та майнових прав.

На основі узагальнення позитивного зарубіжного досвіду, а також практики застосування Сімейного кодексу України авторкою було

сформульовано цілий ряд пропозицій з удосконалення нормативно-правового регулювання здійснення прав та обов'язків подружжя. Зокрема, на наш погляд, досить слушною є пропозиція внести доповнення до ч. 4 ст. 70 СК України наступного змісту: «суд при вирішенні питання про поділ майна, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, розподіляє між ними і спільні борги (обов'язки) набуті за час шлюбу, пропорційно їх часток» (сторінка 85 дисертації).

З метою утвердження принципу рівності, важливим є висновок автора, що необхідно доповнити ст. 78 СК України ч. 3 такого змісту: «Особи, які проживають у фактичних шлюбних відносинах (без реєстрації шлюбу) мають право укласти договір про надання утримання одному з них, в якому визначити розмір, строки виплати аліментів» (сторінка 143 дисертації).

В цілому заслуговують на увагу більшість сформульованих автором пропозицій щодо внесення змін до чинного сімейного та цивільного законодавства, які стосуються вдосконалення правового регулювання відносин подружжя. Результати дослідження мають не лише наукове, а й практичне значення, оскільки отримані автором висновки можуть бути використані у нормотворчій діяльності та правозастосуванні. Відповідні положення дисертації можуть бути використані при написанні навчальної літератури з цивільного та сімейного права і викладанні вказаних дисциплін, а також у подальших наукових дослідженнях.

Повнота викладення наукових результатів в опублікованих працях здобувача. Окремі аспекти та висновки дослідження обговорювалися та доповідалися на таких конференціях, як «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 11–13 квітня 2019 р.), «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав» (Харків, 19 грудня 2018 р.), «Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства» (Івано-Франківськ, 5–6 жовтня 2018 р.).

Основні положення дисертації опубліковано у 9 наукових працях, серед яких 5 статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 1 підрозділ у колективній зарубіжній монографії у співавторстві, а також 3 публікації у збірниках (наукових доповідей), оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Перелік наукових праць, що опубліковані здобувачкою та аналіз їх змісту свідчить про те, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження достатньо повно викладені у вітчизняних наукових фахових виданнях, пройшли апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях.

Дискусійні положення дисертаційної роботи. За результатами розгляду роботи, потрібно також звернути увагу дисертантки на наступні дискусійні положення:

1. Досліджуючи функції сім'ї, здобувачка поряд з такими функціями, як репродуктивна, виховна, економічна, комунікативна, регулятивна, компенсаційна, обґрунтовує функцію нуклеарності (сторінки 27-30 дисертації). Беззаперечно нуклеарна сім'я, що в історичному розвитку майже повністю замінила так звану «розширену сім'ю», є досить поширеним типом сім'ї. При вірному висновку авторки, що нуклеарна сім'я – це новостворена сім'я, яка складається із подружжя (як першооснови), осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах (фактичного подружжя), батьків (подружжя-фактичного подружжя) та дітей, мати одиначки та інших членів сім'ї (сторінка 27 дисертації), додаткового пояснення потребує положення про виокремлення такої функції сім'ї як нуклеарність, що на нашу думку є скоріше не функцією, а характерною ознакою відповідного типу сім'ї.

2. Здобувачка сформулювала висновок, що незважаючи на те, що релігійний шлюб не реєструється в органах ДРАЦСу, а також у розумінні СК України не створює прав та обов'язків, як у подружжя, його можна з певністю вважати належним до фактичного шлюбу та до правовідносин, подібних до шлюбних – квазішлюбних правовідносин (сторінка 43

дисертації). Разом з тим, відсутнє авторське розуміння поняття квазішлюбних відносин, а також позиція щодо розмежування понять «квазішлюбні відносини» та «фактичний шлюб».

3. Неповною мірою можна погодитися із віднесенням до особистих немайнових прав факультативного типу права на зміну статі одним із подружжя (сторінка 66 дисертації). При вірному висновку авторки, що має місце колізія норм про те, що, з одного боку, шлюбом може бути лише союз жінки та чоловіка, з іншого – зміна статі не припиняє зареєстрований шлюб, відповідно до статті 104 СК України. Ми не погоджуємося із тим висновком, що у випадку, якщо один із подружжя надає згоду на зміну статі другому, то шлюб між такими особами зберігається з внесенням відповідних змін до документів. Право на зміну статі особа може реалізувати за наявності медико-біологічних (встановлений діагноз «транссексуалізм») та соціально-психологічних показань (дискомфорт або дистрес, обумовлені розбіжностями між статевою ідентичністю індивідуума і статтю) і згідно Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 5 жовтня 2016 р. № 1041 «Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення» не вимагається згода іншого із подружжя. На нашу думку, зміна статі одним із подружжя має бути підставою для визнання шлюбу недійсним.

4. Важко погодитися з висновком дисертантки про те, що обов'язок одного з подружжя надавати утримання за договором виникає на підставі чітко визначених юридичних фактів: 1) наявність зареєстрованого шлюбу; 2) непрацездатності одного із подружжя; 3) потреби в матеріальній допомозі; 4) можливості другого з подружжя надавати утримання; 5) наявність укладеного договору між подружжя щодо утримання (сторінка 121 дисертації). На нашу думку, при укладенні договору про надання утримання між подружжям реалізуються диспозитивні засади регулювання відносин між подружжям, тому вказані здобувачкою факти у пунктах 1 - 4 не обов'язково

повинні бути присутні, на відміну від реалізації легального права на утримання, визначеного главою 9 СК України.

Підсумовуючи викладене, слід відмітити, що наведені вище критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань окремих положень дисертації і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові висновки, нові підходи до вирішення конкретного наукового завдання, що полягає у визначенні правової природи прав та обов'язків подружжя, визначення їх місця у структурі правових зв'язків, що становлять зміст сімейних правовідносин, а також специфіки їх взаємодії з іншими правовими засобами, що визначають дієвість механізму правового регулювання сімейних відносин.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Аналіз тексту дисертаційної роботи дозволяє дійти висновку про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на використані джерела, дотримано вимог законодавства України про авторське право, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, а також використані методики досліджень і джерела інформації.

Викладені в дисертації висновки, теоретичні узагальнення та конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України є теоретично обґрунтованими та аргументованими. Висновки та рекомендації, отримані під час дослідження, мають важливе практичне й теоретичне значення для удосконалення правового регулювання прав та обов'язків подружжя.

Основні положення дисертації з належним ступенем повноти відображені автором у наукових статтях, що були опубліковані, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій, зарахованих за темою дисертації.

Таким чином, дисертація Байрачної Марини Ігорівни на тему «Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України» відповідає вимогам, передбаченим Порядком проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України

№167 від 06 березня 2019 року, а її авторка на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»

М.В. Менджул

